

¹Büchmann G. Geflügelte Worte. Der Zitatenschatz der deutschen Volkes. Berlin: Haude und Spener, 1905. – S. XXVI. ²Коваль А. П., Коптілов В. В. Крилаті вислови в українській літературній мові. Афоризми. Літературні цитати. Образні вирази. – Київ.: Вища школа, 1975. – С. 3. ³Ali Dereli. Deyimler sözlüğü. – Salan yayınları, 1990. – 7 S. Переклад – О. Б. ⁴Шулежкова С. Г. Крылатые выражения русского языка, их источники и развитие. – М.: «Азбуковник», 2001. – С. 40. ⁵Коваль А. П., Коптілов В. В. Крилаті слова – важливий стилістичний засіб / Українська мова і література в школі. – 1964. – №7. – С. 29–39. ⁶Колесов В. В. Славянорусский и церковнославянский в древних переводах Евангелия // Переводы Библии и их значение в развитии духовной культуры славян: Материалы международной Библейской конференции, посвященной 75-летию Русской Библейской комиссии. – СПб.: Изд-во СПб-го ун-та, 1994. – С. 23 -30. ⁷Коваль А. П., Коптілов В. В. 1000 крилатих виразів української літературної мови. Афоризми. Літературні цитати. Образні вирази. – Київ: Наукова думка, 1964. – 671 с. ⁸Дядечко Л. П. Крылатые слова как объект лингвистического описания: история и современность: Монографія. – ИПЦ „Киевский университет”, 2002. – 294с. ⁹Райхштейн А.Д. Немецкие устойчивые фразы. – М.: Просвещение, 1971. – 184 с. ¹⁰Nail Tan Türkçe'nin oyalari: Divan ve halk edebiyatımızda laedri ve ölçülü sözler // Folklor araştırmaları kurumu yayınları. – № 24. 80 s. ¹⁰Дядечко Л. П. Крылатый слова звук, или Русская эпителигия: Учебное пособие. – 2-е изд. – Киев: ООО «Изд. дом „Аванпостприм”», 2007. – 336 с.

Г. М. Воскобойник, асп.

ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ЗООЛОГІЧНОЇ СИСТЕМАТИКИ ТА НОМЕНКЛАТУРИ

Робота зосереджена на викладі основних теоритичних положень зоологічної систематики та номенклатури, з метою знайомства з ними фахівців неспеціальних галузей науки і полегшення роботи у даній сфері.

The article deals with the main theoretical grounds of the zoological systematics and nomenclature.

Зоологічна систематика ([дав.-гр.](#) ἡ συστηματική — упорядкування) слугує, перш за все, для відображення загальної

системи тваринного світу та положення у ній кожного виду, а отже і кожної окремої особини, що належить до певного виду. Існування близько одного з половиною мільйону видів тварин вимагає їх класифікації, систематизації, тобто об'єднання і розподілу по окремих групах за подібністю і відмінністю між ними, причому одні – менші групи, об'єднуються у більші, а ті у ще більші. І навпаки, так само можна сказати, що найбільші групи видів розділяються на менші, а ті на ще менші і так далі. У класифікації це називається принципом ієрархії, яка відображає різні ступені градації подібності як вияву спорідненості окремих видів між собою або відмінності. Без такої класифікації було б складно, врешті неможливо, розібратися у величезній кількості окремих об'єктів, а відповідно і їх назв.

Класифікація в більшій чи меншій мірі застосовується в усіх галузях знань і є відображенням універсальної особливості людського розуму, його схильності до систематизації набутих відомостей, що полегшує та оптимізує оперування ними. Для біології, з її близько двома мільйонами видів, які потрібно розрізнити і характеризувати, систематика набуває особливо важливого значення, через що вона виокремилась в самостійну галузь поряд з морфологією, фізіологією, палеонтологією. “Систематика потрібна перш за все тому що вона зводить в систему різноманіття живого і дає можливість легко знаходити в цій системі місце для нового факту”¹.

Наприклад, такі дуже подібні між собою **види**, як домашня собака, вовк, шакал, койот, тощо, розрізняючись лише досить незначними ознаками і маючи дуже багато спільного, об'єднуються в один **рід** *Canis*, який разом з родами *Vulpes* (лисиця), *Alopex* (песець) та кількома іншими об'єднуються в **родину** собачі (*Canidae*). Далі родини собачі, котячі, ведмежі, гієнові тощо разом складають **ряд** хижаків, який разом з іншими рядами (наприклад гризуни, китоподібні, примати) складає **клас** звірів, або ссавців. Загальновідомі класи – звіри, птахи, плазуни, земноводні та риби, разом із кількома іншими об'єднуються у **тип** хордових. Кілька десятків типів складають **царство** тварин, до якого належить і вид людина розумна (*Homo sapiens*). Відомі ще царства рослин, грибів, бактерій, тощо. Таким чином кожен вид належить до певного роду, родини, ряду, класу, типу та царства.

Крім перелічених основних таксономічних категорій існує ще низка проміжних, додаткових, наприклад підцарство, надтип, інфраклас, триба, секція та багато інших. Наприклад, людина належить до **роду** – людина (*Homo*), **родини** – гомініди (*Hominidae*), **ряду** – примати (*Primates*), **підкласу** – плацентарні, або вищі звірі (*Eutheria*); **клас** – савці (*Mammalia*); **надкласу** – щелепні (*Gnathostomata*); **підтипу** – черепні (*Craniata*); **типу** – хордові (*Chordata*); **царства** – тварин (*Metazoa*); **надцарства** – ядерні (*Eukaryota*). Чим вище ранг таксону, тим більш різноманітні види з все меншою кількістю спільних рис в ньому об'єднуються.

Відображення систематики у всіх її тонкощах і має забезпечувати номенклатура, принципи якої постійно уточнюються і удосконалюються. Роль номенклатури зводиться до позначення цих таксономічних категорій для полегшення спілкування між біологами. Ми не можемо розмовляти про предмети, які не мають назви. **Номенклатура** - це система назв, точніше це сукупність усіх таксономічних назв об'єктів. Термін цей походить від латинських слів *nomen, inis* n – ім'я, назва і *calare* – називати, у буквальному перекладі “номенклатура” означає “називання по імені”. Таким чином, номенклатура являє собою “язык” зоології, а правила номенклатури – її граматику².

Офіційною мовою біологічної номенклатури, тобто біномінальних назв видів, їх підрозділів та всіх таксономічних груп будь-якого рангу є латинська. Загальні норми, принципи та граматичні особливості у назвах таксонів окремих рангів регламентуються низкою Міжнародних номенклатурних кодексів. Оскільки в даній роботі розглядаються назви тварин, то взято Міжнародний кодекс зоологічної номенклатури (далі – МКЗН)³.

Поряд з власне латинськими у номенклатурі використовуються також слова, що походять з інших мов, зокрема різних сучасних. Особливо ж велику частку складають слова грецького походження. Їх латинізація здійснювалась за певними досить сталими правилами.

Назва кожного виду складається з двох слів: першого – назви роду і другого – власне видової назви – **принцип бінарної номенклатури**, впроваджені Карлом Ліннеєм для тварин вперше в 1758 р. Перший компонент (назва роду) завжди

починається з великої літери, тоді як другий — з маленької (*Homo sapiens* – людина розумна), навіть коли він походить від власного імені, наприклад: *Hybomitra schineri* (Гібомітра Шінера), *Hybomitra muehlfeldi* (Г. Мюльфельда), *Tabanus smirnovi* (Гедзь Смирнова). Слід зауважити, що це за сучасними вимогами, [Карл Лінней](#) завжди починав з великої літери виду, і до початку [XX століття](#) було звичайно починати з великої літери видової назви, якщо він був заснований на власному імені.

Повне та повністю коректне наукове видове ім'я за сучасними правилами має також включати прізвище автора, що першим описав даний вид, та рік опису (*Chrysops pictus*, Meigen, 1820, Пістряк оздоблений); але ці відомості в науковій літературі не завжди наводяться.

Наукова назва повинна бути написана повністю, коли використовується вперше, або, коли декілька видів такого ж роду вносяться в список, обговорюються або згадані в тій же роботі. Назва роду може бути скорочена до однієї чи двох літер, наприклад *S. lupus* замість *Canis lupus*. Як зазначають Г.Н. Горностаєв з співавторами, правила на цей випадок ніде не сформульовані, через що виникає різноманітність скорочень⁴. Для запобігання цього вони пропонують в усіх випадках залишати позначення першого звука родової назви. Це стосується насамперед слів грецького походження, що містять голосні дифтонги (найпоширеніші з яких **ae**, **oe**, **eu**, **au**), та приголосні, що при латинізації передається диграфами (*ch*, *ph*, *rh*, *th*, *ps*). У деяких запозиченнях з сучасних мов для передачі шиплячих може використовуватись і понад дві літери (*Schoenbaueria pusilla* – *Sch. pusilla*).

Варто вказати, що МКЗН, крім загальних принципів номенклатури, визначає особливі правила для назв кожного таксономічного рангу чи певної їх групи. Особливо ретельно ці правила розроблені для назв родового та видового рівнів. Вони стосуються, зокрема, належності до певної частини мови, граматичного роду, відмінків, закінчень, узгодження видової назви з родовою, тощо.

Більшість родин поділяється на **підродини**, які не розглядаються, оскільки їх виділення не усталене, а назви є похідними від назв родів. Варто вказати лише, що для всіх родин

тваринного царства використовується формант *-idae*, а для підродин *-inae*, так само як для вище наведених назв надродин *-oidea*.

Кожна родина звичайно включає певну кількість **родів**. У деяких випадках роди поділяються на **підроди**, яким інші автори можуть надавати статус окремого роду, тому для назв родів і підродів МКЗН встановлює єдині, спільні правила утворення та вживання (назви родової групи)⁵. Назви родів і підродів завжди є іменниками, або субстантивованими прикметниками в називному відмінку однини⁶.

Власне, **видова назва**, тобто друге слово видового біномену в одних випадках узгоджується з родовою назвою за всіма граматичними параметрами (рід, число, відмінок), а в інших цього може й не бути. За регламентацією МКЗН вона може бути іменником, прикметником чи дієприкметником, стояти у називному чи родовому відмінку. Це ж стосується і назв підвидів встановлення яких взагалі не обов'язкове.

Крім єдиної офіційної валідної назви можуть існувати кілька її синонімів. За визначенням МКЗН “**синонім** – кожна з двох [чи] декількох назв однакового рангу, уживаних на означення одного й того ж таксона”⁷, така зворотність суперечить не лише суті тлумачення синонімів Кодексом, але також і деяким конкретним випадкам слововживання, коли назва як синонім протиставляється назві валідній, напр. у статтях 50.7 та 67.12⁸. Тому видається доцільним застосовувати термін “синонім” лише до інших, тобто невалідних назв, причому саме у співвіднесенні їх до назви валідної, але не одна до одної, і головне – не навпаки, тобто сказати про валідну назву – просто “синонім” видається не коректним. Наприклад, для виду *Colletes marginatus*⁹ саме ця назва є єдиною валідною, а інші чотири назви цього виду є синоніми, що відрізняються своїми видовими компонентами (епітетами), а саме *C. floralis*, *C. balteata*, *C. thomsoni*, *C. sierrensis*.

Для кращого розуміння співвідношення валідної назви з її синонімами наведено тлумачення вищезгаданої валідної назви з її синонімів. Отож, *Colletes marginatus* Smith, 1846 (К. облямований) – лат. *marginatus*, а, um “окаймленный, отороченный”¹⁰. Підставою для надання назви ймовірно була ознака вказана в описі: “ виски ... зверху по задньому краю **окантовані** гострим вузьким ребром”¹¹.

C. floralis, Eversmann, 1852. Повних відповідників видової назви у латинських словниках знайдено два, з однаковими для обох вихідним – *flos, oris m* – квітка, цвіт і формантом приналежності *-alis*¹². Одне з них *floralis, is, e* – “прицветный, относящийся к цветку”¹³ утворено безпосередньо. Інше – *Floralis, e*, як прикметник до *Flora, ae f* – римська богиня квітів і весни¹⁴, що саме походить від *flos*¹⁵. Мотивування назви можливе за обома варіантами, але перший видається природнішим через зв’язок з квітами, втім властивий бджолам взагалі. Повноцінне ж тлумачення назви можливе лише за описом виду, якому вона надавалась первинно, але такий в Україні не відомий і у монографії Г.З. Осичнюк відсутній, у Я. Носкевича ж, де він представлений, відомостей з екології не наводиться¹⁶. Синонімія ж тут ймовірно є наслідком невірного визначення, а тлумачення за особливостями стороннього об’єкту взагалі недоречне.

C. balteata, Thomson, 1872, цей синонім трапляється у даному роді чотири рази, ймовірно також результат невірного визначення (утворено від лат. *balteus, i m* – кайма, полоска; пояс¹⁷ з доданням форманта наявності ознаки *-atus*¹⁸, тобто смугаста) і вказує на посмугованість, зумовлену вершинними перев’язями тергітів черевця, тобто ґрунтується на іншій особливості об’єкту ніж валідна назва.

C. thomsoni Alfken, 1899 – від прізвища автора (Thomson) попередньої назви цього виду.

C. sierrensis, Frey-Gessner 1899, від іспанського *sierra* – гірське пасмо з доданням лат. форманта *-ensis*, який вказує на місце¹⁹, і перекладається – **гірський**. Вид, для якого ця назва валідна описаний тим же автором зі Швейцарії, країни переважно гірської, що пояснює зміст назви, але залишає питання відносно вибору мови (іспанська відсутня у Швейцарії); втім це слово є і у французькій, одній з чотирьох державних мов.

Всі вони у номенклатурному розумінні є синонімами валідної назви (*Colletes marginatus*), оскільки відносяться до того самого об’єкту (виду), тобто мають одне й те ж означуване, денотат, але виходячи з тлумачення назв ці назви віддалені як за формою, так і за змістом.

Отже, розгляд загальних теоретичних положень зоологічної систематики та номенклатури відкриває ряд лінгвістичних питань у

різних напрямках мовознавства, а робота у цій сфері лінгвістів має практичне застосування для зоологів чи біологів у цілому.

¹Зенкевич Л.А., Полянський Ю.И. Введение. Система животного мира. // Жизнь животных, 2-е изд. М.: Просвещение, 1987. С.6-9.; ²Майр Э., Линсли Э., Юзингер Р. Методы и принципы зоологической систематики. М.: Изд-во иностр. литерат., 1956. – С. 225.; ³Міжнародний кодекс зоологічної номенклатури. Вид. 4-е. Київ: Бібліотека офіційних видань, 2003. – 176 с.; ⁴Горностаев Г.Н., Забинкова Н.Н., Каден Н.Н. Латинские названия животных и растений. [М.]: Изд-во Моск. ун-та, 1974. – С. 13.; ⁵Міжнародний кодекс зоологічної номенклатури. Знач. праця. – С. 48-49.; ⁶Горностаев Г.Н., Забинкова Н.Н., Каден Н.Н. Указ. раб. – С. 46-47.; ⁷Міжнародний кодекс зоологічної номенклатури. Знач. праця. – С. 121. ⁸Там само. – С. 96 і 113.; ⁹Осичнюк Г.З. Фауна України. т. 12. Бджолині. вип.4 Бджоли-колетиди. Київ: Наук. думка, 1970, С. 76.; ¹⁰Забинкова Н.Н., Кирпичников М.Э. Справочное пособие по систематике высших растений. Вып. 2. Латинско-русский словарь для ботаников. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1957, – С. 141.; ¹¹Осичнюк Г.З. Знач. праця. – С.76-77.; ¹²Соболевский С.И. Грамматика латинского языка. Ч. 1 (теоретическая) Морфология и синтаксис. М.: Изд-во литерат. на иностр. языках, 1950. По: М.: Лист Нью, 2003. – С. 122.; ¹³Забинкова Н.Н., Кирпичников М.Э. Указ. раб. – С. 96.; ¹⁴Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. Изд. 3, исправл. – М.: Русский язык, 1986. – С. 330. ¹⁵Краткий латинско-русский словарь. – М.: Гос. Изд-во иностр. и национ. словарей, 1941. – С. 616.; ¹⁶Noskiewicz J. Die Palearktischen Colletes-arten. // Prace Naukowe Wydawnictwo Towarzystwa Nauk. we Lwowe, 1936, t. 3, dzial 2. S. 437 – 442.; ¹⁷Дворецкий И.Х. Указ. раб. ¹⁸Соболевский С.И. Указ. раб. – С. 120.; ¹⁹Там само. – С. 122.

Список умовних скорочень

МКЗН – Міжнародний кодекс зоологічної номенклатури. Вид. 4-е. Київ: Бібліотека офіційних видань, 2003. – 176 с.